

Szabó László

A falu paraszti közössége

1. Ma, amikor társadalmunk, s vele együtt közigazgatási rendszerünk gyökeres átalakítás előtt áll, kormány- és pártprogramok tűzik zászlajukra a parasztság nevében a földkérdést, egyáltalán nem felesleges emlékeznünk a közelmúltra, a 80-100 év előtti állapotra, amikor közigazgatásunk még szerves fejlődésű volt, parasztságunk még az első világháború előtti, viszonylag érintetlen életét élte falvainkban, s egész társadalmunkban megvolt a több évszázados folytonosság a történelem minden nagy, felkavaró és pusztító viharai ellenére. Nem árt emlékeztetnünk, hogy falvaink, kisebb településeink, amelyek nem érték el a városi rangot (mezővárosit sem), rendelkeztek egy meghatározó társadalmi maggal, amelyik nagyjából a parasztsággal volt azonos, s ez szerves fejlődésű, organikus közösségként élte életét, célszerűen alakította ki saját intézményeit; s ugyane faluban éltek mások is, akik a településen kívüli nagytársadalommal kötötték össze a falut, s kapcsolták be a nagy egészbe, az egész magyarországi társadalomba, olykor Európába a tradicionális paraszti közösségeket; teremtettek kapcsolatot a közösség felett álló földesúrral, állammal, egyházzal, s oldották fel a közösség elszigeteltségét. Amikor önkormányzatról beszélünk, nemcsak e vezető réteg s a tömegek, közösségek viszonyáról van szó, hanem arról is, hogy az önkormányzat, az államba való bekapcsolhatóság alapja s feltétele volt az, hogy a tradicionális közösség maga is működőképes, öntörvényei szerint élő organizmus legyen, s ezt az öntörvényűséget ne keresztesse a hatalom, a más intézményeket teremtő, paraszti közösségen kívüli, de a faluban élő, s a közösség felett álló társadalom.

A következőkben lényegében a századforduló falusi településeinek társadalmát mutatom be, s választom el egymástól a tradicionálisan élő paraszti, s a faluban élő egyéb rétegeket, s vizsgálom meg egymáshoz való viszonyukat. Úgy vélem, ez nem lesz tanulság nélküli, és segít megérteni, hogy egy közösség önkormányzata nem egyszerűen technikai kérdés. Szükséges hozzá az is, hogy valóban közösségként működő csoport vagy csoportok álljanak mögötte, s az önkormányzat, a faluban idegenként megjelenő elemek csak közvetítőkként működjenek, s öntörvényeiket meghagyva a közösséget csak bekapcsolják a nagytársadalomba, de a belső viszonyok, törvények megváltoztatására ne törekedjenek.

Kérdés, hogy napjainkban létezik-e egyáltalán közösség, nem törte-e szét végleg az elmúlt negyven esztendő erőszakos politikája annyira, hogy ma már nem építhető rá önkormányzat?

2. A parasztság fogalmának meghatározásával régóta és sokan foglalkoztak, s magam is több tanulmányban foglaltam e kérdésben állást. Bonyolult és több szempontú meghatározás helyett itt más módszert követek, mert nemcsak a paraszt fogalmat kívánom megragadni, hanem magát a paraszti közösséget is, azt, amely egy falun belül a tradicionális társadalmi magnak számít, s az organikus (belülről, s szervesen építkező) társadalmi intézmények hordozója és fenntartója. Az ugyanis, hogy vizsgált korszakunkban ki tekinthető a falu lakójának vagy lakosának, eléggé könnyen meghatározható, hiszen világos jogszabályok vonat-

koznak rá. A falu paraszti közössége azonban ennél jóval kisebb, és sok olyan faluban lakó van, akivel csak lazább kapcsolatban áll, s nem tekinti mégsem a falu közössége igazi tagjának. Ahhoz, hogy ezt a befogadó, tradicionális társadalmat körülírjuk s meghatározzuk, *Molnár Antal* szellemes módszerét választjuk, aki hatalmas művében azt írja, hogy a zenét ugyan nem tudja meghatározni szavakban, mégis megírja a zene esztétikáját, s minden, amiről nem lehet szavakban beszélni, az a zene. Mi is elmondjuk, hogy a falu társadalmi rétegei, különböző csoportjai, sőt egyénei közül ki az, akit a közösség nem tekint részének, s megkapjuk a maradványt, magát a hagyományosan élő közösséget körvonalalaiban. Utóbb e közösség sajátosságait vizsgáljuk, s így csak a munka végén derül ki, kiket is értünk rajtuk.

Előljáróban mégis valami fogódzót adunk. *Korszakunkban (a századfordulón s az azt megelőző időkben) azokat számítjuk a falu paraszti közösségéhez, akiket napi tevékenység, közös értékrend köt össze, s a közösség meghatározott formákkal és gesztusokkal elfogadja közösségi tagnak.*

Ha a faluban lakók összességét a közösség szempontjából kívánjuk megítélni, látnunk kell, hogy különböző fokozatok léteznek. Vannak a közösséghez közelebb, s tőle távolabb álló emberek. Az úgynevezett *idegeneket*, akik bármely célból (hivatalos ügyek, régészeti ásatás, néprajzi gyűjtés, nyaralás) a faluban csak rövid ideig tartózkodnak, s hivatalosan sem tekinthetők a falu lakóinak, mindenképpen meg kell különböztetnünk, s ki kell hagynunk a felsorolásból. Rájuk nem vonatkoznak a legkisebb mértékben sem a falu közösségének normái, nem várják el tőlük, hogy aszerint viselkedjenek, de jó benyomást hagyhatnak maguk után, ha legalább bizonyos külsőségeket átvesznek, úgymond átlag falusi szokásokat ottani tartózkodásuk idejére magukra öltenek, s ezzel mintegy megadják a tiszteletet a falu népének. Az utcán a helyi szokás szerint köszönnek, nem viselkednek megbotránkoztatón (ez az öltözködéstől az iváson, éjszakázáson át sok mindenre vonatkozhat), ha valami rendkívüli eset adja elő magát, felajánlják segítségüket (beteget elszállítani, orvosért járművel elmenni), s nagyobb ünnep esetén, esetleg vasárnap elmennek a templomba. Az a tapasztalat, hogy az idegenek alig hagynak mélyebb nyomot a falu emlékezetében, hacsak valami kirívó eset (épp a normák durva semmibevétele) nem következik be. Olyan családok emlékezetéből is kihullhat például egy közelebb került, sokszor megfordult néprajzi gyűjtő, aki több éven át járt oda. Ennek persze oka az is, hogy inkább a család idősebb tagjaival került közelebbi kapcsolatba, akik tíz-tizenöt év múlva már nem élnek.

A falu összes többi, tartósan lakosnak számító egyénei, csoportjai bizonyos skálán foglalnak helyet, fokozatai vannak a község közösségéhez való viszonyuknak.

- I. *Jöttmentek*, akik nem helybeli születésűek, hanem később költöztek a faluba;
- II. *Helybeliek*, akik a faluban születtek;
 1. *Idevaló*, aki bár a falu szülötte, de a paraszti közösséggel semmiféle kapcsolata nincs;
 2. *Falubeli*, aki a falu szülötteként lazább szálakkal, napi tevékeny-

séggel, esetleg családi szálakkal is hozzákötődik a parasztsághoz;

3. *Paraszt*, aki része a paraszti közösségnek, s ezt a minőséget vállalja is.

A következőkben ezeket a csoportokat vizsgáljuk meg, s példáinkkal megvilágítjuk, hogy milyen egyének, csoportok tartozhatnak az egyes kategóriákba, illetve milyen kritériumoknak kell megfelelniök, hogy egyáltalán minősítse őket a közösség. A dolog természetéből, a társadalmi szerkezet organikus voltából következik, hogy a határok nem merevek, hanem tendenciaszerűek, s a minősítés ritkán történik terminussal. A közösség véleménye inkább a viselkedésben nyilvánul meg.

I. *Jöttmentek*. Egész életükben viselik ezt a megkülönböztetést, ha szemébe nem is mondják, hogy jöttment. Nem tekintik a közösséghez tartozónak mégoly hasznos és áldozatos munkája alapján sem. A jöttment ugyanis nincs *vérségi kapcsolatban* a közösséggel. Ha feleséget vesz is a közösség valamely csoportjából (nem bizonyos, hogy a parasztságból, hanem pl. az intelligenciából), akkor is „gyüttment” marad. Egy kisújszállási eset jól világítja meg helyzetüket. Az ötvenes években egy olyan funkcionárius, aki már jó pár éve élt a városban, de családi kapcsolatai nem voltak, ugyanakkor fontos pozíciót töltött be, egy gyűlésen a következő mondatokkal kezdte beszédét: „Bár eléggé régen lakom már Kisújszálláson, tudom, hogy engemet gyüttmentnek tartanak...” Ekkor valaki közbeszólt: „Gyüttment majd csak a fia lesz, maga még senki.” Azaz a helyi hagyományok szerint a mégoly fontos, s hatalommal bíró vezetőnek csak azok az utódai lesznek gyüttmentek, akik majd beházasodnak a közösségbe.

A jöttment helyzete, egyedülvalósága leginkább akkor mutatkozik meg, ha temetésére kerül sor. A halál az élet nagy eseménye, s az élők a halott, s a halott családja iránt azzal fejezik ki megbecsülésüket, együttérzésüket, hogy a temetésen részt vesznek. A jöttmentnél azonban még az is felmerül, hogy lesz-e, aki megássza majd a sírját?

Tiszafüred környékén, a Nagykunszágban (Kunhegyes), a református falvak rendes halotti szokása volt, hogy a falu férfiai kék kötényben, lapáttal, ásóval a vállukon a halottas menet élén haladtak. Egy-egy halott közösségi megbecsülését jelentette, ha hatvan-nyolcvan vagy ennél is több sírásója volt. A jöttment temetése szinte szegényen a közösségre nézve is, mert csak tiszteletből egy-két szomszéd, barát kíséri ki az elhunytat sírásóként. Más, katolikus vidékeken a koporsó- és lámpavivők (Garam-mente, Ipoly-völgy), s a temetési menet rangját megadó lobogóvivők nem állanak mindig össze, s a temetés szegényes. Ilyen családoknál elmarad a halotti tor, legfeljebb a távolabbról érkezett rokonok megvendégelése, a szűk családi kör közös étkezése lehetséges. Követkeménye ennek - főként ha az egyik házastárs már meghalt - a sírok elhanyagolása, alig való gondozása.

A jöttment ugyanis nem nő bele, nem nevelődik bele a közösség hagyományaiba. Nem tudja azt magáévá tenni, minden igyekezete ellenére is megsérti azokat, s akik e szerint élnek, ugyan megbocsátják nemtudásukat, de maguk közé valónak nem fogadják el. A jöttment nem abban a közösségben nőtt fel, nincsenek korosztályos, egyöltőbeli barátai, közös élményei másokkal, amelyek alkalmas beszédtemák, visszaemlékezések lehetnek közös összefüggé-

leken, s főként ezért nem alakultak ki ifjúkori kapcsolatai, s a társadalom valós értékrendjét nem tudja átvenni. A paraszti társadalomban a tudást, a szokásokat, a viselkedési formákat és az élet szinte minden velejáróját a belenevelkedéssel lehet megszerezni. Kívülről érkezett mindig színésznek tűnik, olyannak, aki bizonyos célok érdekében megkísérel, úgymond, megérteni a parasztságot, a közösséget. Nem hisznek őszinteségében, s minduntalan a gyanú kerül felszínre. Utalnék itt *Veres Péter Tömörkény István*ról, illetve *Sinka István*ról írt tanulmányaira. *Veres Péter* - a paraszt - megérezte s tudta, hogy hol hibázik a kívülről közelítő, bár minden szempontból jószándékú Tömörkény, s milyen igaz *Sinka*. Nem véletlen, hogy ilyen példákat idézek, mert a különbség olykor éppen nem egzakt módon, hanem a művész szemével fogható csak meg.

Külön csoportját alkotják a jött-menteknek, noha családi kapcsolatok fűzik a közösséghez is, azok a nők, akik más faluból származtak át, s éltek le egy életet számukra idegen környezetben, még akkor is, ha parasztok voltak, sőt vagyont hoztak új családjukba. *Fél Edit* Tiszaigarról írja le, hogy a kívülről beszármazott nők sohasem sajátítják el a helyi nyelvjárást, szóhasználatot, s messziről megismerik, hogy még most is idegen. A viseletes faluból érkező menyecske haláláig megőrizte „szemerei ruháját, s csak gyermekeit öltöztette igariasan”. Ugyanígy, ha maga volt a gazdasszony, megtarthatta szokásait a ház körül, s csak ha anyós keze alá került, volt kénytelen változtatni s hasonulni. Magam egy Jászdózsára került tarnaörsi asszonyra hivatkozom, aki fél század alatt is idegennek érezte magát új községében, s a példákat igencsak szaporíthatnánk. A fontos az, hogy az idegen környezetbe került menyecske, ha mégoly közeli s endogám kapcsolatban is állnak bizonyos községek egymással, szinte haláláig nem tudja megszokni új környezetét; egészen apró különbségek, s főként családja távolsága a döntő. Jövevénynek érzi magát, s személy szerint is gyűtmentnek tekintik. Haláláig számon tartják, hogy nem idevaló, hogy más faluból származott el. Gyakran ragadványnevek forrása is lehet. Az ilyen gyermeket anyjáról nevezik el ragadványnévvel, s még gyermekei is hordozzák ezt a „bélyeget”.

A hivatalos rokoní kapcsolatokon túl igen erős kapocs lehet bizonyos közösségekben a műrokonsági kapcsolat, amelyet a magyar falvakban elsősorban a *keresztkomaság*, katolikusoknál a *bérmakomaság* (ez gyakran egybeesik) jelent elsősorban. A jöttmentet már csak azért sem kérik fel komának - hacsak nem sokadik gyerek, s éppen aktuálisan jó kapcsolat van két család között -, mert vizsgált időszakunkban inkább a legény- és leánykori cimborák azok, akik keresztszülői tisztet vállalnak, s ebből eleve kimarad a gyűtment, aki nem ezzel a generációval nőtt fel. Lehet bármilyen jó a viszony két család között (helybeli és jöttment között), mégsem kérhető fel, mert a helyi normákat sértené meg, egykori legény- és leánypajtásait haragítaná magára, illetve a rokonságot, ha ezek felkérése a hagyomány. Az elmúlt században általában az volt a szokás egyébként is, hogy egy keresztszülő-pár volt valamennyi gyermek keresztelésénél a tisztségviselő, s ez kevés lehetőséget jelentett. Ott, ahol pedig *lógókomák* meghívása, s a tisztség fenntartása is fontos volt, a jöttment csak egy lehetett esetleg a sok közül.

Leginkább a *szomszédi kapcsolat* emelhetett ki néhány jöttmentet, s kapcsolhatta hozzá szorosabban egyes családokhoz anélkül, hogy sértette volna a hagyományokat. A szomszédság azonban - bár a napi élet sok mozzanatában jelentős lehet -, mégiscsak korlátozott lehetőség. Főként a nagyobb és a jelentősebb rokoni összejöveteleken rekedt kívül, vagy ha jelen is volt, kapott sokadrangú szerepet. A lakodalom tisztségviselőinek egy része pl. eleve rokon, illetve az ifjú pár legény- és leánypajtásai. Más tisztségek pedig éppenséggel olyanok, amelyek a szokások átlagon felüli helyi ismeretét, gyakorlatát tételezik fel (vőfély, szakácsok, a mulatást irányító, időlegesen átvevő személyek). A szomszédok az ültetési rendben eléggé hátul, a rokonok után kapnak helyet, s alig van mód az előtérbe kerülésre. Ugyanezt mondhatjuk el a temetésről is, ahol pedig a közeli rokonok a gyász miatt éppen hátra szorulnak, nem ők a tisztségviselők, hanem a faluközösség családtól távolabb álló tagjai. A szomszédoknak - épp a napi kapcsolat, a családdal való szorosabb viszony miatt - a haláleset körül igen sok feladatuk lehet. Főként olyan helyen, ahol a *funeráriumi intézmény* hiányzik. Ám a jöttment szomszéd éppen a szokások ismeretének hiánya miatt fel sem kérhető (legfeljebb a hivatalos ügyeket intézi, mert ott épp a szokásszerű mozzanatok hiányoznak). A halál jelentésének bizonyos formája, formulája van, s a közösséget megbotránkoztatná ezek legkisebb megsértése is.

A fentiekből következik, hogy a jöttment később sem igen szervülhet a társadalomban, mert módja sincs a megismert szokások gyakorlására. Tévedés lenne azt hinni, hogy a mégoly kész formulák is gyakorlat nélkül elsajátíthatók. *Papp János* tanulmánya mutatja be, hogy a síratókat miként gyakorolják szinte serdülő kortól közösségi alkalmakon (tengerihántás, tollfosztó), hogy ha eljő az ideje, akkor méltóan tudja elsírati rokonait. Pedig a sírató úgy él a köztudatban, mint improvizatív műfaj. Magam végigkísértem elejétől végig - s tudtam, hogy nem ez az egyetlen alkalom - egy vőfély betanítását Csépan. Megfigyelhető volt, hogy miként egy-egy jelenet után a rendező instruálja a színészt, javítja mozgását, beszédét, akként tett az idősebb vőfély is, aki átadta tudását. Bátran állítható ezért, hogy a *jöttment szinte egy életen át nem tud szervülni a társadalomban, inkább helyben házasodott gyermekei családján át ismeri meg a közösséget, sajátítja el mindazokat az ismereteket, amelyek szükségesek a közösségi tagsághoz.*

Egyetlen terület lehetséges még a jöttment számára, hogy kapcsolatai meghaladják más hasonló sorsúak átlagát, a *speciális szaktudás*. Ez lehet speciális mesterség (vessző- és gyékényfonás, faragni tudás, általában az ezermesterségnek tekinthető paraszti ügyeskedés, a paraszti munka egyes területeinek átlagot meghaladó, specialista szintig emelkedő végzése: kazalrakás, kaszálás, vagy egyéb területen kiemelkedő képesség: zenei tudás, kitűnő előadókészség, rendkívüli testi erő), és sorolhatnánk. Ilyenek miatt hamar népszerű lehet valaki jöttment létére, sok helyre hívják, s ez azt is jelenti, hogy áttörte azt a falat, amit a szokások és helyi normák nemtudása köré vonna, ha nem rendelkezne ezekkel a képességekkel. Helyről helyre járván igen gyorsan megtanulja és elsajátítja a helyi normákat, gyakoribb foglalkoztatása állandó társadalmi kapcsolatot jelent, s bár jöttment voltáról mindenkinek tudomása van, eltekintenek tőle. Ezek azok a személyek, akik aztán újításokat, új szokásrendet is képesek meghonosítani,

s erős egyéniségük, bizonyos irányú tehetségük miatt a közösséget is átformálhatják.

II. *Helybeliek.* Mindenki ide számft, aki helyben született, ott anyakönyvezték társadalmi rangot nem számftva. Jóllehet, vannak a társadalomnak olyan felső rétegei - mint a régi nemesi család jelentősebb birtokkal rendelkező leszármazottai -, akiknek születési helye is közömbös a paraszti közösség számára, olyan mértékig hiányzik a közöttük lévő kapcsolat, hogy érdektelen ennek számon tartása is. Utóbb azonban - s ez épp vizsgált időszakunkra jellemző - híresebb emberré vált családtag születési helye is fontossá válik, s ezt igazolni kell, belőle a falura dicsőség hármozhat. Éppen ezért e parasztságtól legtávolabb eső rétegek sem hagyhatók figyelmen kívül. A helybeliek gyakorlatban megkülönböztetett csoportjaikat úgy vesszük sorra, hogy előbb a közösségtől legtávolabb állókat mutatjuk be.

II. 1. *Idevalók.* A faluban születtek, s ott is éltek, ám a paraszti közösséggel szinte semmiféle kapcsolatuk nincs. Ennek egyik oka a rendkívüli társadalmi távolság.

Olyan településeken, ahol egy-két nagyobb birtokos élt, a volt birtokos nemesség nem nagyszámú, s életmódjában nem közelít a parasztsághoz, igen nagy a távolság a falu parasztsága és a birtokos réteg (nemesi, dzsentri) között. Külső szemlélő számára települési szerkezetben is jelzi ezt a falu megkülönböztetett helyén levő kúria vagy rangosabb kastély. A kúriában, kastélyban élők legfeljebb cselédségük révén kerülnek kapcsolatba a közösséggel, azok szívárogatnak ki információkat, amelyek még a belső személyzet számára sem mindig fedik a realitást. Kelemérről írja *Faggyas István*, hogy ott - mert Gömörben nagy számban voltak nemesi családok, akik parasztként gazdálkodtak - a kastélyban szolgálók (tisztartó, szobalány, udvari szolga, inas) csak nemesi származásúak lehettek, nemtelenek ennél kisebb beosztású szolgálatot kaphattak csupán. A rendkívüli távolságot és az információk hiányos voltát jól jelzik a kastély életéről, az urak családjáról keringő, gyakran hiedelemmondákkal keveredő történetek. Már a Báthory család mondái is így keletkeztek. De vizsgált korszakunkban is bőven van ilyenekre példa. A szatmári Cégánydányádon századunkban élt *Kende báró* fordított élete (éjszaka volt fenn, nappal aludt) indított meg ilyen hiedelemmonda-képződést. Ugyanígy ítélték meg *Hajnót* (Haynaut, az aradi tizenhárom vérbíráját) s családját, akinek kutyafejű leányáról, illetve saját tetteiről is misztikus történetek keringenek. *Kőcsi Pista* (Kölcsey István) képviselő népszerűbb és ismertebb ember volt (neve is mutatja), de a szatmári és falubeli parasztek igen távolállónak tekintették, ő volt az ismert nagy ember, a „mi képviselőnk”. A Hont megyei Vámosmikolán, a baranyai Mozsgón szinte azonos adatokat gyűjtöttem a kastély életéről, amelynek csupán külsőségeit ismerték, a mulatságokra érkező vendégek fogatait látták.

A nagy távolság miatt a két réteg között aligha beszélhetünk kialakult magatartási formákról. Az, hogy bizonyos esetekben hiedelemmondák, misztikus történetek keringenek az urak életéről, már eleve minősíti a viszonyt. Bizonyos távolság és elutasítás fogalmazódik meg bennük. A közvetlen megnyilatkozások a vidék tradíciójából és társadalmi állapotából következően többfélék lehetnek. Itt csak két szélsőséget emelek ki. A Felvidék palóc és Garam-menti falvainak bizonyos alázatos magatartását, az uraknak messziről megadott tiszteletet, amely

a jobbágy-földesúr viszony klasszikus kifejezője. Hasonlóval találkozni a Dél-Dunántúlon is a volt Batthyány (Biedermann család vette át 1848 után) s Festetich birtokok területén az Almás-patak völgyében. S az elutasító, a földesúr nélkül, illetve azokkal szemben felnövő paraszti közösségek magatartását az Alföldön, ahol nemhogy a tiszteletet megadnák, de még meg is verték a nekik nem tetsző, zsarnokoskodó birtokost, illetve az őt képviselő tisztartót.

Az urak, birtokosok magatartása is változó, nem törvényszerű. Inkább egyéni szeszélytől, hajlandóságtól függ, hogy a falu milyen urainak tekinthet magukat. A szenterzsébeti magatartástól a zsarnokiig sokminden lehetséges, csakúgy mint a barátkozó, népszerűsködő, magánéletét a köz elé kitergegetőtől, a teljes közömbösséggig vagy az ezen átcsapó lenézésig.

Az, hogy azurak és a parasztság kapcsolata alig ölt meghatározott formát (legfeljebb a múltból visszamaradt, jobbágyi eredetű alázat), mutatja, hogy a falu közössége és az urak (birtokosok, nemesek) közvetlen kapcsolatok nélküliek, a kommunikáció legkisebb jegyét sem mutatják fel.

A falu úgynevezett *intelligenciája*, vezető rétege - ahol ilyen a település nagysága és jellege miatt egyáltalán kialakulhat vizsgált közösségeinkben - szintén laza szálakkal kapcsolódik a közösséghez. A „senki sem próféta a saját hazájában” közmondás valós, és társadalmi szempontból fontos tartalmat hordoz. Éppen ezért ezek egyik jelentős része a jöttmentek közé tartozik, ugyanis felmelkedését, társadalmi előhaladását és megítélését is veszélyeztetné, ha tanulván papnak, tanítónak, jegyzőnek, orvosnak, hazamenne. Az igazgatásban dolgozáshoz, de a tanításhoz, orvosi praxishoz is szükséges bizonyos távolságtartás, a helyi összefonódások elkerülése, hogy elfogulatlanul a hivatal és az ügy érdekeinek megfelelően járjon el valaki. Nem engedheti viszont meg a helyből származó ember, hogy családja, rokonsága vagy közeli gyerekkori barátai kérésének ne engedjen. Kínos helyzetbe kerül, ha pedig enged, előbb-utóbb a helyi társadalom hálójába kerül, s elfogulttá válik. Ritkább ezért az olyan közösség, ahol saját nevelésű intelligencia alakul ki. Elvértve találhatók például református pap dinasztiák, s hol papként, hol a pap családba nőszült tanítóként a közösség maga választotta meg ismételten a családot. Ám az ilyen esetek nem túlságosan jellemzőek. A jázsági települések azonban jogrendjük és társadalmi berendezkedésük miatt kifejezetten szorgalmazták, hogy helybeli születésű, de legalább a Jászság szülötte legyen a közösség által választott előljáró vagy pap, tanító, orvos, állatorvos. A jász társadalom azonban - még a kisebb településeken is - erősen tagolt, s a felső réteg adta a XVIII. század közepe óta az előjárókat. Azokat, akik döntöttek a megválasztása felől. A választásnak bizonyos feltétele volt, hogy elsajátítsa mindazt a képességet, magatartási formát, ami az intelligencia társadalmi életéhez szükséges volt: könnyed csevegés, társadalmi megjelenés, társaságban való forgolódás képessége, az ital mértékletes kedvelése, bizonyos gavallérosság, kártyázni tudás. Az intelligencia, amelynek zömét jöttmentek, kisebb mértékben helyi jász családok alkották, befogadta ugyan a helyből származottat, ám ez áldozatokkal is járt: többnyire megszakadt az eleven kapcsolat volt fiatalkori cimboráival, azokkal, akikkel felnőtt, s részben saját családjával is, ha az nem tartozott a társadalom legfelsőbb rétegéhez. Ilyen módon átmenet ez a jázsági példa a két más-más megítélésű csoport között, méghozzá

úgy, hogy a *falubeliből idevaló lesz valaki*. Csak gyermekei révén kapcsolódhatott vissza újra a társadalomba, de már nem a paraszti, hanem az úri réteg tagjaként.

Az *idevalók* igen nagy tömegét alkotják az *uradalmi cselédek*, akik közigazgatásilag a faluhoz tartoznak lettek volt helyben anyakönyvezve, ám magához a faluhoz, a faluközösséghez alig van közük. Ott, ahol uradalmak voltak, a cselédek elkülönült lakóhelyen, a falun kívül, az uradalom központjában éltek, s igen kötött rend szerint. A faluközösséggel alig kerültek kapcsolatba. Ezért a parasztság nem tartotta közülük valónak, olykor még helyi illetőségét, idevaló voltát is megkérdőjelezte, mert tudta, hogy a cselédek uradalmak között, jobb lehetőségekre várva vándorolnak, továbbállnak, s csak ritkán gyökeresedik meg egy-egy mesterember vagy „rendes életet élt, félre tenni tudott” cseléd a faluban. Csak uradalmi munkán érintkeztek velük, amikor summásnak álltak vagy nap-számot vállaltak maguk is. Gazdaemberek pedig még ekkor sem, s az ő véleményük volt a mérvadó a faluban. A cselédek felfogása szerint nem fontos az állandó lakhely, s mint Csertán (Baranya megye) mondták, „száz uradalomnál több van, száz évig meg úgysem élünk”. Külön társadalmat alkottak, s a falubeliek szemében nem volt szilárd munkaerkölcsük, meglopták az urakat, nem voltak becsületesek, s főként az asszonyok csak „a küszöböt lovagolták” és szültek, de nem dolgoztak. Viseletes falvak úgy is megkülönböztették őket, mint akiknek nincs viseletük, s nem is lehetett, hiszen más uradalomba, más falu határába kerülve váltani kellett volna. Nem véletlen, hogy a legtöbb cselédekkel foglalkozó munka teljesen külön társadalomként írja le őket, s alig foglalkozik a faluval való kapcsolatukkal. Magam, aki több vonatkozásban is ez utóbbit tartottam szem előtt, szilárd véleményként mondhatom, hogy a faluval nincsen kapcsolatuk a vizsgált időszakban. A falu népe lenézte őket, ők pedig - ha bementek a faluba, ott vagy félve és tartózkodóan, vagy ellenkezőleg, hogy megmutassák, kivagyri módon viselkedtek. Sok bort rendeltek, rálicitálva a gazdafiakra, akik apjuktól kiszabott kis pénzzel ülhetek csak be a kocsmába.

Némely uradalom külön templomot építtetett, temetőt jelölt ki cselédei számára. Ez már önmagában véve is kirekesztette őket a falu közösségéből. Életük egyáltalán nem kapcsolódott össze. Következetelen viselkedésük - hisz szinte valamennyien időlegesen találkoztak, s más helyről származtak -, a munkán tapasztalt laza erkölcsük, uradalmat gyakran megkárosító módszerük elutasító megítélést alakított ki.

A faluba beköltözött egy-két családot eleinte gyanúval kezelték, végül elfogadták idevalónak (még ha nem ott született is!), mert úgy ítélték, „ők a rendesek”, akik megtakarítottak, nem pazaroltak, becsületesek. Szinte a többi cselédre való rossz véleményüket erősítették vele. Igen gyakran - mivel az uradalomban sokan jószággal bántak - pásztorokká lettek a faluban; mások - uradalmi iparosok - önálló műhelyt nyitva szakértelmükről győzték meg a közösséget. Gyermekeik a társadalom alsóbb rétegeivel kötöttek kapcsolatot - ezt vagyoni helyzetük szinte meghatározta -, s ekként maguk is családi szálakkal kötődtek a közösséghez.

II. 2. Falubeli. A községben született, esetleg generációkon át ott is élhet, s a közösséghez napi tevékenysége szorosan hozzáköti, esetleg a parasztsághoz bizonyos családi szálak fűzik, ám mégsem olvadnak össze a paraszttal, a paraszti közösséggel foglalkozásuk, eltérő vallásuk vagy etnikumuk miatt.

Ezek legnagyobb tömbjét a *cigányok* alkotják, akik etnikailag is elkülönülnek a falu lakosságától. Apró- és kisfalvainkban a vizsgált időszakban még nem volt olyan nagy arányszámuk, mint ma. Egy-két cigány család élhetett meg ezekben a falvakban csupán, mert bár kéregettek is, általában munkát, valamilyen szolgáltatást, hasznos tevékenységet vártak el tőlük, ingyen a falu nem adakozott. Közülük kerültek ki az alföldi falvak vályogvetői, tapasztói. A Hortobágy környékén, Békés nagy állattartó uradalmi közelében ők voltak a csengő- és kampóöntők, kolompárok. A Dél-Dunántúlon szövöszék bordák és alkatrészek, illetve orsók, rokkák készítői. A hegyvidéki településeken elsősorban a kosárfonás, erdei gyűjtögetés, s a gombával, gyógynövényekkel való hálalás volt a tisztjük inkább. Bejáratosak voltak bizonyos házakhoz - nem feltétlenül a nagyobb gazdákhöz -, ahol apróbb munkákban segítettek, magánosoknak, özvegyeknek nehezebb ház körüli munkát is elvégeztek, de például rendszeresen hoztak egy hát fát az erdőről, egy batyu füvet az állatoknak, fát aprítottak, az udvart felseperték ünnepnapokon. Ezekért az apróbb szolgálatokért levett ruhával, étellel fizettek, s ünnepek alkalmával sorra járhatták *ünnepköszöntés* címén a családokat, ahol az ünnepi ételből (kalács, sok helyütt nekik sült cipó, kelt tészta), italból is kaptak. Mivel hasonlóan bejáratosak voltak a falu vezető rétegéhez, más elkülönült csoportokhoz, családokhoz (zsidók, iparosok, újonnan betelepültek), egyúttal híreket is vittek, hordtak, informálták azok életéről a paraszti közösséget is. *Etnikai elkülönülésük miatt azonban családi kapcsolatot nem hozhattak létre: magyar-cigány házasság a legritkábban fordult elő, s mindenütt egyedi eset. Így a paraszti társadalmon kívül rekedtek.*

Hasonló volt az olyan családok helyzete, akik egy közösségbe kerülve azért nem léphettek házasságra, mert ennek vallási oka volt. Legjellemzőbb a zsidók helyzete - bár ők még foglalkozásuk miatt is elkülönültek -, de egy katolikus közösségbe betelepült református, evangélikus család is elszigetelt maradt generációkon át. Más faluból volt kénytelen nőszülni, s családi kapcsolatai odaköztötték. Nem egyszer megfigyelhettem, hogy az eltérő vallású paraszti családokat - jeleként a későbbi beköltözésnek is - a falu szélén találni, s így még szomszédi kapcsolataik is lazábbak. Mivel nincs családi kapcsolatuk a paraszti közösséggel, ünnepeken más szokások vannak, lényegében kimaradnak egy egész sor közösségi megnyilvánulásból. Tőlük is elvárják, hogy ünnepeken templomba menjenek, gyakorolják vallásukat, s ez éppenséggel kivonja őket saját falujukból. Ha pedig nem mennek át esetleg a sokadik faluba ilyenkor, hitetlennek bélyegzik őket. Különben is családi kapcsolataik más településhez kötődnek, oda mennek el ünnepelni, s így méginkább, kétszeresen is kiszakadnak a faluból.

A napi tevékenység azonban szorosan összekötheti őket a közösséggel foglalkozásuktól függetlenül, s a szomszédi viszony, az esetleges speciális tudás, nem egy esetben jobb anyagi helyzet is a közösség fontos tagjává teheti őket. Ha több család van azonos valláson, már megindulhat egy kis közösségképződés, igény egy saját kápolna, imaház építésére, belső házassági kapcsolatok keletkezhetnek, s az ilyen kis mag erős fejlődésnek indulhat. Életképesebb, mint a

helybeli uralkodó vallású többség, mert célja, hogy a közösség tagjává váljék, teljes jogú közösségi tag legyen. Fontos demográfiai mozgatóerő is ez, s nem egy esetben a felekezeti elszigeteltségből kiegyenlítődésként következik be, mert utóbb már a közösségnek vonzása is van. Kívülről beházasodnak, beköltöznek. A Tiszazugban és a Tisza jobb partján fekvő községekben végzett ilyen irányú vizsgálataim ezt nagy mértékben alátámasztják.

A zsidóság egy közösségen belül általában nem juthatott el eddig, mert őt foglalkozásuk speciális volta is kötötte. Kisebb falvakban egy zsidó boltosnál, kocsmárosnál, esetleg mesterembernél több alig volt. Példa mégis hozható fel ennek ellenkezőjére. Mátészalkán a múlt század utolsó harmadában a galíciai zsidók nagyobb számban telepedtek meg a község kedvező fekvése miatt, s elindítottak egy kis településen bizonyos polgári fejlődést. A Nagykunság és Jászság közötti Tiszabón pedig azért vetették meg nagyobb számban a lábukat, mert a Kerületek területén nem éjszakázhattak, s ez a fontos tiszai átkelőhely mindkét kerülethez közel feküdt. Utóbb egy részük elparasztosodott, földművelő lett, de a paraszti társadalomba való teljes beolvadásukat megakadályozta vallásuk. Családi kapcsolat nem alakulhatott ki, s méginkább kimaradtak a közös ünnepekből, alkalmakból, mint az elszigetelt másvallású, de keresztény családok.

Az elszigetelt nemzetiségi családok jó ideig idegenek maradnak, ha bekerülnek valamely közösségbe. Kapcsolatteremtésük egyben elmagyarosodásukat is jelenti gyermekeikben, unokáikban. Ahol már néhány család azonos nemzetiségű él, ott a házasságkötés lehetősége is fennáll, s hasonlóan a vallási kisebbséghez, igen nagy vitalitást érhetnek el. Eleinte szigetszerűségük leküzdése, az egyenrangúság mozgatója őket, majd fölébe is kerülhetnek az eredetileg őslakos etnikumnak. Ennek a tanúi lehettünk a baranyai sváboknál, amikor előretörésüket a múlt század közepén tiszta magyar falvakban egy-két család indította el, vonzva egy idő után a beköltözőket is. Éppen itteni vizsgálataim azonban arra is rávilágítottak, hogy kizorítva a magyarokat szinte teljesen a faluból (Almáskeresztúr), maguk is vitalitásukat veszítették, a kezdeti mozgató erő már elapadt. Bizonyos kiegyenlítődésként, egyenjogúvá válás után a népszaporulat csökkenni kezd, s ritkán történik meg teljes többségbe kerülés, csakúgy, mint a vallási kisebbségnél, ahol pl. nagyjából ötven-ötven százalékra egyenlítődik ki a református-katolikus lakosság aránya. A teljes jogúvá válás a paraszti társadalmon belül ezzel megtörténik, s a falu általános rendjéhez, normáihoz simulnak hozzá az addig előretörő felekezetek, nemzetiségek.

Amíg bizonyos foglalkozások gyakorlóitól nagy társadalmi távolság választja el a parasztságot (orvos, állatorvos, ügyvéd, katonatiszt, pap, s még a tanító is), illetve némelyikben a hatalom megtestesítőjét, a földbirtokos vagy állam jelen levő képviselőjét látják (intéző, gazdatiszt, jegyző, fővadász), s a rendszeres napi kapcsolat ellenére sem csökken ez a távolság, addig más, a paraszti élet számára nélkülözhetetlen foglalkozásokhoz más a viszony. Elsősorban a *mesteremberek*, *kereskedők* (fűszeres, kocsmáros, különböző felvásárlók: helybeli gyógynövénytudósok, bőrrel, tollal, viasszal bánók) jelenthetik a kis településeken, apró falvakban a helyi társadalom ilyen rétegeit. Megbecsült tagjai a falu ösztársadalmának, de nem mindenikük épül be a paraszti társadalomba, csupán tevékenységük köti őket össze.

Természetesen vannak mindenütt olyan paasztcsaládok, akik egy-két mestert

is adtak a falunak, több azonban a betelepült, az eredetileg jöttment, akiknek azonban utódaik is ezt a mesterséget folytatják, s már falubelinek számítanak. Ha vallási akadály nincs, akkor előtt-utóbb családi kapcsolatok révén is a parasztságba olvadnak, de foglalkozásuk miatt velük sohasem válnak eggyé. Magyarországon még a nagyobb mezővárosok szélesebb iparos rétege sem tudott biztosan megélni mesterségéből, foglalkozásából, ott is törekedtek arra, hogy a mesterek földhöz, ahol ilyen lehetőség volt, elsősorban szőlőhöz jussanak, ami megrokkánásuk, öregségük esetén tőke lehet, illetve jövedelmük megtakarított részén a biztos értéket képviselő földet látták legbiztosabb befektetésnek. A természetes az lett volna, hogy műhelyeiket bővítik, ám még a mezővárosban is sovány kereslet volt, kicsi a felvevő piac, s éppenséggel ez jellemezte a kisebb falvakat. Itt szükség volt a paraszti munkaeszközök javítása miatt néhány mesterre (kovács, bognár, szőlővidékeken kádár), ám csak nagyobb helyeken tűnnek fel ezeken túl mesterségek (szíjgyártó, kötélverő, lakatos, gépészkovács), mert vásárokon beszerezhatték a szükséges szerszámokat, javítani, de legtöbbször előállítani pedig maguk is tudták, vagy elengedő volt egy-egy ügyes fúró-faragó, ezermester-féle ember, akihez bonyolultabb esetekben minden faluban fordulni lehetett.

A falu szükséglete csak egyik oldalú kapocs volt a mesterek, illetve a néhány szatócsbolt, kocsmá vagy felvásárlók között. A másik, hogy a földet vásárolt iparosok, kereskedők - épp mert a falu pénzforgalma igen csekély volt - szolgáltatásaik egy részét a földön végzett munkával, fuvarral egyenlítették ki. Ez a kapcsolatot még szorosabbá tette.

A legszorosabb köteléket azonban valamely paraszt családdal való összeházasodás, a paraszt családba való bekerülés jelentette az iparos, kereskedő számára. Ettől kezdve mint családtagot sok egyéb kötelesség is jellemezte, s más rokon családokkal a közös összjövedeleken, közösségi alkalmakon együtt jelent meg, s a családot képviselte. Ami elválasztotta őket attól, hogy teljesen beolvadjanak, az foglalkozásuk, amelyet a családban tovább is örökítenek az esetek nagy részében.

III. Parasztlak. Azok, akik kizárásos módszerünk után megmaradtak. A falu nagyobb részét kitevő, helyben, a paraszti közösségbe született ember, aki egyben ezt a minőséget vállalja is. A szólásmondás szerint „paraszt nem lesz valaki, parasztnak születni kell”. Bármilyen rokoni kapcsolatot is alakítsanak ki a faluban élők a parasztsággal, bármily szorosan is kösse őket napi tevékenység, a teljes beolvadás csak generációk múlva következik be még azoknál is, akiknek ősei más paraszti közösségből szakadtak ki. *Ők maguk életükben az új közösség normarendszerét nem sajátíthatják el egészében véve, hiszen egy másik vált vérrüké.* Ezért érzi egy életen át idegennek magát a más faluból hozott menyecske, főként akkor, ha még a kibocsátó és befogadó közösség kultúrája is igen távol áll egymástól (pl. a palócok közé felkerült alföldi lány, akit summások vittek magukkal; vagy a Jászság és közvetlen környéke, amely között igen nagy értékrendi különbség volt).

A bevándorolt parasztlakosok utódai pedig azért érzik sokáig másnak helyzetüket, mert *családjuk, rokonságuk csonka, félszárnnyú.* Például anyai rokonai másik településen vannak, kevesebb szál köti őket a közösséghez. Jászsági családi vizsgálataink *Szabó István*nal világosan megmutatták, hogy a redempciókor je-

lentős vagyonnal érkező, s a redemptus társadalomba emiatt azonnal befogadott családok még jó száz év múlva is hátrányban vannak e tekintetben. A már régebben itt élő családok előbb kezdtek polarizálódni, mint az ekkor beköltözöttek, s a XIX. században ezek alkotják (családnevekben) a közösség meghatározóbb és nagyobb részét. Nem véletlen, hogy a redemptussá levés, azaz a hivatalos társadalmi befogadás mellett legfőbb igyekezetük a családi kapcsolatok létesítése, a társadalomba való minél erősebb és többszálú vérségi betagozódás.

A paraszti életben ez a sokszálú kapcsolat, amikor kisebb falvakban „mindenki mindenkinek rokona”, jelenti a *kihívást* is. Állandó készenlétet, kötöttséget a szokások gyakorlására, a munkavégzésre, a közösségi életben való részvétellel. A sok szállal közösséghez kötődő ember tevékeny, mert kapcsolatai rákényszerítik, hogy a közösség minden eseményében részt vegyen. Ez jelenti a teljes életet az egyén számára.

Másfelől *ez zárja rövidre a hagyományokat, s teszi egy-egy közösség arculatát jellegzetessé*. Látható, hogy a befogadás milyen hosszas, s eredménye éppen ezért nem egyéb, mint a helyi normarendszer teljes átvétele, a különlegességek levetkőzése, s a teljes azonosulás. Ezért lehet a vegyes eredetű bevándorlókkal szemben egy számszerűen kisebb, de rokoni szálakkal, belső normarendszerrel rendelkező közösség erősebb, s készítheti a jövevényeket arra, hogy ők változtassanak szokásaikon, s azonosuljanak. A Tiszazug települései a török után, mert kontinuus maggal is rendelkeztek (Tiszásas, Tiszaug, Csépa, Tiszainoka), illetve a redempció hírére sok bevándorlót befogadó Jászság helyi kultúrája bizonyult ezért erősebbnek, s valószínűleg a palóc terület községei is ekként viselkedtek akkor, amikor megszállta őket a török elől menekülő alföldiek sokasága.

Fontos kritérium a parasztság körülírásában az, hogy vállalják-e ezt a minőséget vagy nem. *Erdei Ferenc* más munkáiban is a paraszti lét, életforma meghaladását tekinti feladatának, ezt az állapotot pedig szégyennek tartja, s ilyen értelemben, hogy tovább is parasztként éljen, nem vállalja sem a maga, sem a mások nevében. A paraszti létből való kilépés pillanata ez. Azé az állapoté, amikor valaki nem a hasonulásra, hanem éppen az eltávolodásra vállalkozik. Vizsgált korszakunkban a kiválasztott apró- és kislelkek nem jutnak el a paraszti lét tagadásáig. Az alföldi mezővárosok egy része, ott is bizonyos társadalmi réteg az, amely a paraszti minőség ellen fordul. A két világháború között a dunántúli falvak többsége - épp a kiscgazdamozgalom jegyében - a paraszti létet vállalta, de meg akarta újítani, s nem tagadólag lépett fel. Egyedi esetek természetesen mindenütt voltak, s lehettek, de választott falutpusunkra épp ennek az ellenkezője a jellemző. A paraszti állapotot ott sem nevezték meg, s nem hangzottak paraszt voltukat különösebben. Tevékenységükkel, viselkedésükkel hiteltelítették viszont, épp úgy, mint ahogyan a társadalom falun élő nem paraszt rétegei iránt is magatartásukkal fejezték ki viszonyukat. S hogy ennek milyen finom formái lehetnek, arra dramatikusan játékaink komikumáról szóló tanulmányomban mutattam rá. A komikumhoz bizonyos távolság kell, s mivel saját életükben benne éltek, nem szemlélhették másként csakis belülről. Komikus alakként ezért a paraszt vagy annak valamelyik csoportja soha nem jelenik meg, hisz életük sem nem komikus, sem nem tragikus. Am a faluban élő más rétegeket, a közösség által ismert vándorárusokat, akik velük is kapcsolatban állnak már komikus alakként személyesítik meg (drótostót, medvetáncoltató oláh, kü-

lönböző mesteremberek, házaló zsidó, falusi kántor, pap, jegyző). Ez a kifejezési mód egyben a paraszti lét vállalását is jelenti művészi, finomabb formában. A folklór ilyen jelenségei, műfajai épp úgy körülhatárolják a parasztságot, rámutatnak a tőlük különböző rétegek sajátosságaira, mint a legpontosabb meghatározások.

3. A magyar falu évezredek fejlődése során alakultak ki az itt ismertetett társadalmi viszonyok, azok, amelyek elsősorban kormányozták és szabályozták a belső életet. Az elmúlt fél évszázad nemcsak ezt a falut alakította át, s támadta meg a megkötő erőként működő közösséget, amely tagjai számára teljes életet, a bekerülők számára azonosulás vagy hasonulás esetén a teljes élet ígérését nyújtotta természetesen a mindenkor falusi szinten, hanem a faluról való tudásunkat is átalakította gyökeresen. Ráerőszakolta az osztályharcos szemléletet, a társadalmi rétegek között feszülő ellentétes erők túlhangsúlyozásával, felülértékelésével. Kétségtelen fontosak a vagyoni viszonyok, ám a közösség lényege éppen az, hogy minden rendű és rangú tagjának egyformán, bár a maga szintjén lehetőségeket biztosítson. Mi most a kis és közepes nagyságrendű településeket vizsgáltuk, ahol ezek a vagyoni ellentétek különben sem olyan erősek, s tisztában vagyunk azzal, hogy egy tízezres nagyságrendű, differenciáltabb társadalmú jáász, kun, hajdú vagy Körös-völgyi településen élesek voltak a társadalmi különbségek. Ám harcba, ellentétbe e rétegek ott sem keveredtek egymással. Ma, amikor már nem létezik, vagy csak romjaiban van meg az itt ismertetett falusi társadalmi szerkezet és közösség, nem árt elgondolkodni azon, hogy külső, bár oly jószándékú beavatkozás, önkormányzati szabályozás elegendő-e a közösség életének megszervezéséhez?

Illés György és Fábri Zoltán. A Magyarok és a Fábrián Bálint találkozása Isten-nel című film alkotói.